Žarko Muljačić
Zadar

IZ DUBROVAČKOG LEKSIKA

Raspravljajući davne 1931. godine o nekim apelativima iz starog dubrovačkog vokabulara pok. Petar Skok je predložio još uvijek valjane etimologije za nekoliko naziva koji se odnose na žensku nošnju i nakit a upotrebljavali su se u Dubrovniku krajem srednjeg i početkom novog vijeka.¹ Tako se, između ostaloga, pozabavio s riječju *kličak* koju izvori bilježe ondašnjom talijanskom ortografijom kao *clīach* i sl.² (u značenju, o kome niže, koje *ARj.* ne pozna) i njenim dubrovačkoromanskim (raguzejskim) pendantom čiji nam glasovni oblik nije, doduše, dokumentiran ali bi se mogao rekonstruirati na osnovu dokumentiranih oblika u drugim jezicima (srednjovjekovnolatinski *riguletum*, dubrovački kolonijalni mletački *riguleto* i *regoletto* i dubrovački naučeni toskanski *rigoletto*).³ Ti

¹ P. Skok, »Iz dubrovačkog vokabulara«, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru* (= *Dubrovnik*, II), Dubrovnik 1931, str. 429—433.

² Piše se još i *clizak*, *klizach*. Grafem *z* se čita na talijanski način, tj. kao, [ts], te je prema tome isključena svaka veza sa slavenskom osnovom *kliz-*. K. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, III, str. 23, donosi mu prvi spomen iz 1398. god. Usp. još: *Testamenta de Notaria*, knj. 12, fol. 68 a—68 b, *Testamentum Catusse uxoris Allegreti sartoris*. Katuša ostavlja raznim članovima rodbine i prijateljicama tri klička: »Item lasso a Zuitta mia sorella la qual sta ad Isola de mezo chofanetto mio menor et uno clīach con lo cosmaço (ili: cosinaço, op. Ž. M.) lauorato doro. Item lasso a suora detta Radossaua façolo de clīach lauorato de seda bianca... Item lasso alla mia cusina Franussa qual sta a Melita uno clīach cum uno fazoletto bran... Item lasso a Catussa fiola de Radossauo in Stagno uno clizach cum uno anello et fazolo bran...» (1433. god.). Odlomak iz talijanske parafraze de Diversisova djela, u kome se spominje naziv *klizach* i koji se u mnogočemu ne slaže s latinskim originalom donosim uporedo s njim u bilj. 5.

³ Usp. *Diversa de Cancellaria*, knj. 30, 234 b: «... unum rigollettum perlarum cum pendiculis et cum una zoia perlarum...» (1412. god.); *Testamenta de Notaria*, knj. 12, fol. 131 b—132: Antonius Dobrosalich ostavlja »ad Anisula mia uxor...» »tutte quante le perle zoie Riguleto e zoie e para duo de frezeti e uno par de peroli senza frexeti e tutte le cose e belle zoie li velli fazoleti fazoleti fostani bianchi e bereti e zenture due lauorade cum argento con tutte chaine e pertinentile...» (1436. god.); *Testamenta de Notaria*, knj. 14, fol. 47—48: Florius Turzinouich Radossauu spominje među potraživanjima: »La mia donna Chaterina porto rigoleto alle noze de soa sorella Marussa. Voria esser pagato...» (1446. god.). Citate iz de Diversisa iz talijanskog prijevoda v. u bilj. 5; one iz senatskih odluka 1576. god., v. u bilj. 19—20.

se refleksi nalaze zapisani u raznim tekstovima, redigiranim u Dubrovniku i čuvanim u Arhivu Dubrovačke Republike (Historijski arhiv u Dubrovniku), a obuhvaćaju vremensko razdoblje od skoro 180 godina, od kraja 14. do kraja 16. stoljeća. Pri tome je zanimljivo da se hrvatski termin javlja prije ali se i gubi prije nego njegovi latinski i romanski ekvivalenti, a također da kličak i oboce nose i brojne žene neplemenita roda (što je Skok isključivao).

Na žalost, u određivanju značenja tog naziva P. Skok nije bio sasvim sretne ruke. S pravom je kritizirao ranije ne sasvim točno mišljenje K. Jirečeka⁴ po kome bi *kličak*, odnosno analogni romanski termini, značili »lančić što veže naušnice udatih žena« (N. B., naušnice zvane *oboci*, rom. *cercelli* i sl., nisu se nosile u to doba pričvršćene za uši nego su se mogle po volji postavljati i skidati baš zahvaljujući napravi zvanoj *kličak*, op. Ž. M.) te je ponovno analizirao odgovarajući odlomak u poznatom djelu Filippa de Diversisa koji je u Dubrovniku boravio kao direktor gimnazije od 1434. do 1440. godine.⁵ Ključna sintagma u tom opisu *velamen capitis* se, prema Skoku mora prevesti sa »sukno što pokriva glavu« sa čime se ne bismo mogli složiti jer je jedno *velum* (»koprena«, »veo«) a drugo *velamen* (»pokrov«, »pokrivalo«). Identificiravši ta' dva latinska naziva Skok je zaključio da je »*kličak* = *riguletum* ... jedne vrsti poculica, koju su nosile udate plemenite Dubrovkinje«⁶ a na njoj su bili pri-

⁴ K. Jireček, *op. cit.*, str. 23, bilj. 5.

⁵ Ph. de Diversis, «Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytiae civitatis Ragusii», pubblicato da V. Brunelli, *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara 1879—1880*, XXIII, Zadar, 1880, str. 3—54; *Ib.*, 1880—1881, XXIV, Zadar 1881, str. 3—48; *Ib.*, 1881—1882, XXV, Zadar 1882, str. 3—36, 67. Taj se odlomak nalazi u sv. XXIV, na str. 40, i glasi: «Ferunt tamen omnibus temporibus quedam matrimonij insignia ab utroque aure pendencia aurea, vel argentea auro velata, quae *cercellos* latine, *obozi* sclave nominant, non sunt autem auribus fixa, sed ponuntur et removentur ad libitum, ligantur autem quadam argentea catenula, quae firmatur in velamine capitis quod *clizak* seu *riguletum dicunt*». Kako Historijski arhiv u Dubrovniku ima stariji rukopis od onoga koji je objavio Brunelli, zamolio sam prof. Zdravka Šundriću da kontrolira da li je tu napisana relativna zamjenica *quod* (*clizak*)... ili *quae* (*clizak*). Odgovorio mi je da je tu sasvim jasno napisano *quod clizak*. Srdačno mu zahvaljujem na pomoći u tom važnom detalju i za ispise u bilj. 19—20.

Vrlo je vjerojatno da u vrijeme pjesnika Ignjata Đurđevića koji je, kako se čini, osobno iz starijeg predloška prepisao rukopis koji mu je pripadao (*Origine della città di Ragusa estratta da certe scritture antichissime con aggiunta di alcune cose più memorabili costumate in Ragusa 1507*) nije više bilo kličaka jer je Đurđević loše shvatio citirani de Diversisov tekst i netočno ga parafrazirao (ukoliko to već nije učinio anonimni kompilator koji je u folklornom dijelu te kronike skoro ropski slijedio de Diversisa). Tekst tu (str. 134) glasi: «In ogni tempo poi portano quasi in segno della Matrimonianza alle orecchie, chi di oro, e chi d'argento che in lingua latina chiamano Cercellos, et in slava Obozi, e non stanno infilzati nelle Orecchie, ma sono legati con una catinella d'argento, la quale sta attaccata al velo in testa, e la chiamano Klizach, in latino Reguletum...»

⁶ P. Skok, *op. cit.*, str. 431.

čvršćeni srebrni lančići, po jedan sa svake strane, o kojima su visjele naušnice.

Skokovu tumačenju kanda su išli u prilog tekstovi dvaju zaključaka protiv određene ekstravagantne mode (od 10. svibnja i 15. prosinca 1576. godine) koje autor nije sam prepisao iz arhivske serije *Acta Consilii Rogatorum*,⁷ nego se oslonio na prijepis dubrovačkog župnika dum Nika Đivanovića. Skok je prvi od ta dva zaključka objavio u vrlo skraćenoj formi a od drugoga je tiskao sam par međusobno nepovezanih kraćih odlomaka.⁸ Stoga danas ne možemo ustanoviti da li je Đivanović neke za naš problem bitne dijelove teksta netočno prepisao ili ih je točno prepisao a Skok ih nije ispravno analizirao. Skok, naime, piše, da je drugi od tih zaključaka propisivao da »gospođe mogu nositi 'li rigoletti' u obliku koji će im se činiti da je najprikladniji, samo imaju da odstrane od njega onaj jezik preko čela što su ga nosile u zadnje vrijeme. *Rigoletto* ima prema ovoj odredbi da bude okrugao ili ovalan (forma... tonda ovvero ovata)«.⁹ Iz dokumenta međutim jasno proizlazi da *rigoletti* mogu biti bilo kog oblika (što i Skok tvrdi u početku citiranog odlomka) samo da ukrasni jezičac (najvjerojatnije od plemenite kovine) što visi preko čela smije biti samo okrugao ili ovalan.

U nastojanju da riješim semantičku zagonetku što zapravo znači *kličak* proučio sam, koliko je to bilo moguće, taj naziv u uzajamnoj vezi s nazivima za ostale ukrasne predmete što su ih dubrovačke gospođe nosile na glavi, tj. pozabavio sam se mikrosemantičkim poljem koje bi se moglo nazvati zgodnom kolonijalnom mletačkom sintagmom »*li ordegni dela testa*«.¹⁰ Vodio sam računa i o novijem komparativnom materijalu¹¹ i o rezultatima objavljenim u strukturalno impostiranoj monografiji etnografskog karaktera Bojane Radojković¹² koja, na žalost, nije uzela u obzir Skokov rad. Ukoliko i poslije naše analize ostaju neke nelogičnosti, one su samo prividne i mogu se objasniti znatnom vremenskom razlikom između pojedinih dokumenata u kojima se spominju nazivi *sub iudice*. Jedno je od osnovnih načela, naime, dijakronijske semantike, da se predmet na koji se neki jezični znak odnosi može znatno promijeniti i što se tiče oblika i što se tiče materijala, a da se naziv (»izraz«)

⁷ *Acta Consilii Rogatorum*, knj. 63, str. 207 b i 283 a.

⁸ P. Skok, *op. cit.*, str. 431. Stoga ih, u bilj. 19—20, donosimo u cijelosti.

⁹ *Id.*, *ib.*

¹⁰ Maduša Butković udova Pribisava (*Madussa Butchouich relicta Pribissau*) ostavlja »*li ordegni dela testa ale mie sorelle e le mie neze*» (usp. *Testamenta de Notaria*, knj. 12, fol. 68 b, 1433. god.).

¹¹ D. Božić Bužančić, »Odjeća Splićanke XVI i XVII vijeka«, *Anali Histo-rijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, X—XI, Dubrovnik 1962—1963 (1966), str. 165—206, na žalost nema ničega sličnoga. Nisam mogao doći do važnog francuskog djela R. Boulengier-Sedyn, »*Le vocabulaire de la coiffure en ancien français étudié dans les romans de 1150 à 1300*«, *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, tome LX, f. 1, Bruxelles 1970.

¹² B. Radojković, *Nakit kod Srba*, izd. Muzej primjenjene umetnosti, Beograd 1969. Usp. str. 27—28, 30—32, 264, 287.

bitno ne mijenja (usp. *pero*, *olovka* i sl.). To će biti moguće osobito onda kad središnji sem iz komponencijalne formule sadržaja jezičnog znaka nije doveden u pitanje.

Stariji dokumenti koji spominju *kličak*, *regoletto* i sl. donose naše termine skoro uvijek u kontekstu s ukrasnim predmetima iz plemenitih kovina pa tako nema nikakve sumnje da je *kličak* u to doba bio isključivo ili najčešće od kovine.¹³ Sudeći po hrvatskom nazivu (za simplex *klin*, s kojim ga Skok s pravom povezuje, dokumentirano je i značenje »trokutan komad tkanja«)¹⁴ radilo se o savitljivom srebrnom, često biserima ukrašenom trokutu (čije su stranice mogle biti sastavljene od povezanih pločica) s koga su lijevo i desno visjeli lančići, pridržaći naušnica, dok je središnji vrh mogao služiti da se za nj prikači pločica od plemenita metala različita oblika koju stariji romanski dokumenti nazivlju slavizmom *pričelach* (i sl.). Zakonski tekstovi iz 1576. god. blijedo prevode taj izraz talijanskim *lingua*.

Ako pomislimo da se u suvremenom talijanskom jeziku tehničko računalo (»*Rechenschieber*«) zove *regolo calcolatore*, onda ne smijemo isključiti mogućnost da su barem neki kličci bili sastavljeni od dviju ili triju tankih četverouglastih srebrnih traka koje su se mogle širiti i sužavati kako bi naprava mogla odgovarati širini lubanje svoje vlasnice. Možda je neki prsten služio za fiksiranje tih traka.¹⁵ To bi bio argument više za Skokovu etimologiju riječi *rigoletto*, *regoletto* koja je diminutiv od *regolo*¹⁶ samo što je Skok držao da taj predmet (koji po njemu znači »rubac«) služi i kao ukras i kao regulator kose, dok bi po našem mišljenju povod za metaforu (od »redalica« do »kličak«) proistekao iz činjenice da se *regoletto*, barem u prvo doba, mogao podešavati na željenu dužinu, dakle *regulirati* na način koji izdaleka podsjeća na pomicanje središnje letvice na računalu. Istina je, da u to doba nije bilo tehničkih računala ali su po svoj prilici postojali predmeti koji su se po sličnom tehničkom principu mogli »regulirati«.

To što se u ponekom dokumentu spominje *façolo de cliçach* ne smije nas navesti na pomisao da bi kličak bio vrsta tkanine od koje se rade rupci jer je poznato da ima dosta talijanskih dijalekata (osobito južnih¹⁷ koji su djelovali na dubrovački kolonijalni mletački) koji ne poznaju književnotalijansku opoziciju prijedloga *di — da*. U citiranoj sintagmi *de* ima funkciju književnog *da* pa znači »rubac koji se nosi uz kličak, preko klička«. To je bilo i potrebno osobito ako je kličak bio nestetskog oblika ili od lošijeg materijala.

¹³ V. gore bilj. 2 i 3.

¹⁴ P. Skok, *op. cit.*, str. 431.

¹⁵ Ukoliko *cum* u sintagmi *uno clizach cum uno anello et fazolo bran*, ne stoji mjesto veznika *et* (usp. bilj. 2).

¹⁶ P. Skok, *op. cit.*, str. 432.

¹⁷ G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, Torino 1969, str. 208, 220—221. *Da* ne postoji i u dijelu Sjeverne Italije, usp. *ib.*, str. 208.

Dokumenti iz 1576. god. ne insistiraju toliko na obliku klička koji u to doba može biti i okrugao koliko na obliku čeonog ukrasa i drugih visuljaka koji su, kako to ispravno zaključuje P. Skok, »dawali povoda raznim obscenim primjedbama«¹⁸ (nalazimo se u jeku protureformacije!).

Prvi zaključak od 10. 5. 1576. zabranjuje bilo kakve ukrase u obliku jezika i propisuje da kličak mora biti okrugla oblika, možda u obliku vijenca ili krune a najvjerojatnije u obliku kapice («che habbino a coprire tutta la testa»¹⁹).

Moramo pretpostaviti da najveći dio dubrovačkih gospođa onog doba nije mogao nabaviti tako veliko pokrivalo za glavu od srebra pa se iz toga može zaključiti da su kličci, zadržavajući svoju funkciju da o njima vise razni ukrasni predmeti, mogli od nekog doba biti i od čvrstog finog platna ili od srebrne mreže.

Citirana se uredba održala na snazi svega nešto preko sedam mjeseci. Senat je o istom predmetu ponovno vijećao 15. 12. 1576. Bila su, kao i uvijek, dva prijedloga (*prima pars* i *secunda pars*). Po prvom amandmanu kličci su mogli biti bilo kog oblika ali su jezičci morali sasvim izostati. Taj prijedlog nije dobio većinu. Pobijedio je, sa svega 12 protivnih glasova, drugi prijedlog po kome su žene smjele nositi kličak bilo kog oblika (dakle i one koji nisu okrugli, tj. skupocjene) a jezičci su smjeli biti samo okrugli ili ovalni.²⁰

Kako se vidi, većina je senatora odustala od mjera protiv raskoša (i trošenja deviza) i prihvatila je rješenje koje je zadovoljavalo taštinu i težnju za isticanjem njihovih žena i javno ćudoređe. Zanimljivo je napomenuti da se u to doba o naušnicama ne govori pa je vjerojatno da je kličak u to doba služio za vješanje visuljaka sa svih strana glave a osobito na čelu i za reguliranje kose. Ukoliko je bio kružnog (vijenac) ili poluloptastog oblika, nije više postojala potreba da se iz estetskih razloga pokriva velom ili rupcem, pa je to ostavljeno na volju ženama. Osnovna njegova funkcija i dalje se mogla dovoditi u vezu sa središ-

¹⁸ P. Skok, *op. cit.*, str. 431.

¹⁹ Taj pasus, prema prijepisu koji je po mojoj zamolbi izvršio prof. Z. Šundrica glasi: «Prima pars est de approbando reportum dominorum provisorum civitatis circa reformam rigoletorum lectum in presenti consilio. 21 × 14. Li Signori della citta havendo e riportare la riforma delli Rigoletti, par loro di levare alli detti Rigoletti quella lingua, che sporge verso la fronte, et ridurla in forma tonda, a tal che habbino a coprire tutta la testa. — Che sia in libertà delle donne portare e non portare il fazuolo di velo, o di tela sopra il Rigoletto.»

²⁰ Taj pasus glasi: «Prima pars est de stando parti captae in Consilio Rogatorum capta sub die X Maij proxime preteriti super reforma Riguletorum. Secunda pars est de moderando dictam partem. Per omnes contra VI.

Prima pars est de moderando dictam partem in hunc modum, videlicet, che le donne possino portare li Rigoletti di quella forma che più conveniente le parerà, ma che non habbino a portare in modo alcuno forma alcuna della lingua che sporge da detti rigoletti. Secunda pars est de moderando in hunc modum, videlicet, che le donne possino portar li rigoletti di quella forma che più conveniente le parerà, dummodo non habbino a portare quella forma della lingua, che portavano ultimamente, ma tonda, ovvero ovata. Per omnes contra XII.»

njim semom njegove semantičke jezgre samo što se sad kličak nije više mogao regulirati nego je on »regulirao« kosu.

Poslije 1576. god. nismo više našli dokumenata u kojima se spominje *rigoletto*. Tome će biti razlog promjena u modi: talijanski, a kasnije španjolski i francuski uzori potisnuli su dotadašnji način češljanja i ukrašavanja glave barem u gradu.²¹ Da li u nošnji udatih Konavoki (koje nose na glavi tzv. *hondelj* a preko njega *pokrivaču* »krasnu bijelu koprenu sa svilenim poljem a zlatnim umetima divnoga dubrovačkog veziva, poznatim po svijetu pod imenom „point de Raguse“²²) krije uspomenu na *kličak* i na rubac koji se, možda, i u Dubrovniku zvao *pokrivača*,²³ treba da istraže etnolozi. Njihova je zadaća također da otkriju genezu klička, osobito je li on nastao kod slavenskih naroda samostalno ili u vezi s nekom istočnom civilizacijom.²⁴

Résumé

QUELQUES MOTS RAGUSAINS

Après avoir trouvé et analysé de nouveaux matériaux d'archives et réexaminé les documents déjà connus concernant les appellatifs *kličak*/*reguletum*/*rigoletto* l'auteur corrige, en ce qui regarde le contenu sémantique de ces synonymes interlinguistiques, l'opinion de Petar Skok. On se rappellera que l'illustre

²¹ Dosta je, usporedbe radi pogledati poznati portret Cvijete Zuzorić.

²² Usp. M. Gavazzi. »Pokrivača«, *Anal. Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku III*, Dubrovnik 1954, str. 119—133, osobito str. 124.

²³ O apelativima *pričelak*, *pokrivača* (koja može biti *solunska*) i dr. usp. Ž. Muljačić, »Noterelle lessicologiche«, *Ricerche slavistiche. Miscellanea in onore di G. Maver* (u tisku).

²⁴ B. Radojković, *op. cit.*, misli: »Iz vizantijskog despotskog i sevastokratorskog venca... stvara se posebna kapa koja se nosi i kod Srba nazvana u dubrovačkim izvorima *biretta*, *čuppia* zatim *kruna* (*corona*), *čoja* (*zoia*, *gioia*, *coia*), posebna vrsta nakita za glavu, iz koje se razvija dalje *venac* (*ghirlanda*), *počelica* (*prečeloch*, *prečeleeirum*, *frontale*). Razne vrste nakita sastavljenog od srebrnih pločica koji prema opisima podsećaju na sevastokratorske vence, ali koje ne nosi samo vladar. Iz prependiculara, visuljaka, koji su se nalazili na vizantijskim krunama, izrasli su lanci (i *rigoletto*, *cljčach*) na kojima su visile naušnice (*oboci*, *čerčelli*)« (str. 27—28). Udaljavajući se ponešto od Jirečkovog mišljenja koje je u početku vjerno slijedila B. Radojković piše kasnije: »Prema K. Jirečku koji nalazi objašnjenje kod Filipa de Diversisa *rigoletto* — *rigoletum* jeste verižica, niska ili kako se u dubrovačkim izvorima naziva *kličak* (up. K. Jireček, *Ist. Srba*, III, 243). *Kličak* bi bio neka vrsta pletenice, trake, koja nije bila uvek od srebra, već i od tkanine, ukoliko bi se kličak identifikovao sa *rigoletom* kao što to pretpostavlja Jireček.« Citira zatim dokument iz 1433. god. pa zaključuje: »Iz ovih opisa bi se reklo da je *kličak* neka vrsta ukrasa prisno vezanog za maramu od tkanine, ili nekad i običnu«... »... ili je *rigoletto* obruč, krug od metala ili bisera jednostavan koji je stajao čvrsto na glavi, ono što se u francuskim izvorima naziva »cercle« (str. 264). B. Radojković nije znala za Skokov rad pa je tražila etimologiju za *rigoletto* u Tommaseovu rječniku (gdje ta riječ znači »vrst starinskog kola, igre, krug«) što je sve P. Skok s pravom odbacio. Time je, zapravo, impostirala problem kao da su *kličak* i *rigoletto* dvije razne stvari, a ne raznojezični nazivi za istu stvar.

savant croate avait proposé, en 1931, une bonne explication étymologique de tous ces mots qui désignaient un objet en vogue auprès des femmes aristocratiques (et autres, note de Z. M.) à Dubrovnik depuis la fin du XIVe siècle jusqu'en 1576.

Toutefois, les explications sémantiques de la triade citée données jusqu'ici ne peuvent pas nous satisfaire. Le mot *kličak*, tombé en désuétude depuis longtemps aussi bien que ses équivalents latin médiéval et italien, ne signifiait pas «coiffe de femme mariée» ni «chaînette d'argent à laquelle les femmes de Dubrovnik attachaient leurs boucles d'oreilles» (I. Đurđević, K. Jireček, B. Radojković). Il s'agit d'un dispositif le plus souvent métallique et en forme de triangle, presque toujours d'argent et parfois orné de perles, que les dames de la bonne société employaient pour y tenir attachées, de part et d'autre du crâne, leurs boucles d'oreilles et autres parures dont une, qui ornait le front, porte déjà en 1363 une dénomination slave (*pričelak*, écrit *pričelech*).

L'auteur suit les changements sémantiques des différentes dénominations du dispositif mentionné de 1398 à 1576 quand on trouve, dans deux procès-verbaux du Sénat de la petite République croate, écrits en latin et, partiellement, en italien, le mot *rigoletto* pour la dernière fois. Les changements de la mode européenne s'étaient fait sentir, à cette date-là, aussi sur la côte orientale de l'Adriatique et la disparition de l'objet entraîna dans l'oubli aussi le mot.

L'explication étymologique du mot roman, proposée par P. Skok vient d'être enrichie d'un détail nouveau: en partant de *regolo*, s.m. «règle», pour en créer le diminutif *regoletto* (et, plus précisément, son correspondant roman-ragusain dont la forme nous est inconnue) on doit prendre en considération non seulement que cet instrument «réglait» les cheveux mais aussi qu'il était réglable lui-même en ce qui concerne sa longueur.